UDK 37

ISSN 2545 – 4439 (printed)
ISSN 1857 - 923X (e-version)

INTERNATIONAL JOURNAL

Institute of Knowledge Management

KNOWLEDGE

Scientific Papers

Vol. 19.2

Education and Social Sciences

KIJ Vol. 19 No. 2 pp. 457 - 996 Skopje 2017

KNOWLEDGE

KNOWLEDGE - INTERNATIONAL JOURNAL

SCIENTIFIC PAPERS

VOL 19.2

Promoted in Agia Triada, Greece

29.9-1.10.2017

INSTITUTE OF KNOWLEDGE MANAGEMENT

SKOPJE, MACEDONIA

KNOWLEDGE

International Journal Scientific papers Vol. 19.2

EDITORIAL BOARD

Vlado Kambovski PhD, Robert Dimitrovski PhD, Siniša Zarić PhD, Maria Kavdanska PhD, Venelin Terziev PhD, Mirjana Borota – Popovska PhD, Cezar Birzea PhD, Ljubomir Kekenovski PhD, Aleksandar Nikolovski PhD, Ivo Zupanovic, PhD, Savo Ashtalkoski PhD, Svetlana Trajković PhD, Zivota Radosavljević PhD, Laste Spasovski PhD, Mersad Mujevic PhD, Margarita Koleva PhD, Nonka Mateva PhD, Rositsa Chobanova PhD, Predrag Trajković PhD, Dzulijana Tomovska PhD, Nedzat Koraljić PhD, Nebojsha Pavlović PhD, Nikolina Ognenska PhD, Lisen Bashkurti PhD, Trajce Dojcinovski PhD, Jana Merdzanova PhD, Zoran Srzentić PhD, Nikolai Sashkov Cankov PhD, Marija Kostic PhD

Print: GRAFOPROM – Bitola

Editor: IKM – Skopje

For editor
Robert Dimitrovski, PhD

KNOWLEDGE

International Journal Scientific Papers Vol. 19.2

ISSN 1857-923X for e- version

ISSN 2545-4439 for printed version

SCIENTIFIC COMMITTEE

President: Academic, Prof. Vlado Kambovski PhD

Vice president: Prof. Robert Dimitrovski PhD, Dean, Faculty of Management, MIT University, Skopje (Macedonia)

Members:

- Prof. Aleksandar Nikolovski PhD, FON University, Skopje (Macedonia)
- Prof. Aleksandar Korablev PhD, Dean, Faculty for economy and management, Saint Petrsburg State Forest Technical University, Saint Petrsburg (Russian Federation)
- Prof. Azra Adjajlic – Dedovic PhD, Faculty of criminology and security, Sarajevo (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Antoanela Hristova PhD, European Polytechnic University, Pernik (Bulgaria)
- Prof. Anita Trajkovska PhD, Rochester University (USA)
- Prof. Anka Trajkovska-Petkoska PhD, UKLO, Faculty of technology and technical sciences, Bitola (Macedonia)
- Prof. Alisabri Sabani PhD, Faculty of criminology and security, Sarajevo (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Ahmad Zakeri PhD, University of Wolver Hampton, (United Kingdom)
- Prof. Ana Dzumalieva PhD, South-West University "Neofit Rilski", Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Branko Sotirov PhD, University of Rousse, Rousse (Bulgaria)
- Prof. Branko Boshkovic, PhD, College of Sports and Health, Belgrade (Serbia)
- Prof. Branimir Kampl PhD, Institute SANO, Zagreb (Croatia)
- Prof. Baki Koleci PhD, University Hadzi Zeka, Peya (Kosovo)
- Prof. Branislav Simonovic PhD, Faculty of Law, Kragujevac (Serbia)
  Prof. Bistra Angelovska, Faculty of Medicine, University "Goce Delcev", Shtip (Macedonia)
- Prof. Cezar Birzea, PhD, National School for Political and Administrative Studies, Bucharest (Romania)
- Prof. Cvetko Andreevski, Dean, Faculty of Tourism, UKLO, Bitola (Macedonia)
- Prof. Drago Cvijanovic, PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjacka Banja (Serbia)
- Prof. Dusan Ristic, PhD Emeritus, College of professional studies in Management and Business Communication, Novi Sad (Serbia)
- Prof. Dimitar Radev, PhD, Rector, University of Telecommunications and Post, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Daniela Todorova PhD, Rector of "Todor Kableshkov" University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Dragan Kokovic PhD, University of Novi Sad, Novi Sad (Serbia)
- Prof. Dragan Marinkovic PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)
- Prof. Daniela Ivanova Popova PhD, Faculty of Public Health and Sport, SWU Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Dzulijana Tomovska, PhD, Dean, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola(Macedonia)
- Prof. Evgenia Penkova-Pantaleeva PhD, UNWE -Sofia (Bulgaria)
- Prof. Erzika Antic PhD, High medicine school for professional studies "Hipokrat", Bujanovac (Serbia)
- Prof. Georgi Georgiev PhD, National Military University "Vasil Levski", Veliko Trnovo (Bulgaria)
- Prof. Helmut Shramke PhD, former Head of the University of Vienna Reform Group

(Austria)
- Prof. Hristina Georgieva Yancheva, PhD, Rector, Agricultural University, Plovdiv (Bulgaria)
- Prof. Hristo Beloev PhD, Bulgarian Academy of Science, Rector of the University of Rousse (Bulgaria)
- Prof. Izet Zeqiri, PhD, Academic, SEEU, Tetovo (Macedonia)
- Prof. Ivan Marchevski, PhD, Rector, D.A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov (Bulgaria)
- Doc. Igor Stubelj, PhD, PhD, Faculty of Management, Primorska University, Koper (Slovenia)
- Prof. Ivan Petkov PhD, Rector, European Polytechnic University, Pernik (Bulgaria)
- Prof. Isa Spahiu PhD, AAB University, Prishtina (Kosovo)
- Prof. Ivana Jelik PhD, University of Podgorica, Faculty of Law, Podgorica (Montenegro)
- Prof. Islam Hasani PhD, Kingston University (Bahrein)
- Prof. Jova Ateljevic PhD, Faculty of Economy, University of Banja Luka, (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Jove Kekenovski PhD, Faculty of Tourism, UKLO , Bitola (Macedonia)
- Prof. Jonko Kunchev PhD, University „Cernorizec Hrabar" - Varna (Bulgaria)
- Prof. Jelena Stojanovic PhD, High medicine school for professional studies "Hipokrat", Bujanovac (Serbia)
- Prof Karl Schopf, PhD, Akademie fur wissenschaftliche forchung und studium, Wien (Austria)
- Prof. Katerina Belichovska, PhD, Faculty of Agricultural Sciences, UKIM, Skopje (Macedonia)
- Prof. Krasimir Petkov, PhD, National Sports Academy "Vassil Levski", Sofia (Bulgaria)
- Prof. Kamal Al-Nakib PhD, College of Business Administration Department, Kingdom University (Bahrain)
- Prof. Lidija Tozi PhD, Faculty of Pharmacy, Ss. Cyril and Methodius University, Skopje (Macedonia)
- Prof. Laste Spasovski PhD, Vocational and educational centre, Skopje (Macedonia)
- Prof. Lujza Grueva, PhD, Faculty of Medical Sciences, UKIM, Skopje (Macedonia)
- Prof. Lisen Bashkurti PhD, Global Vice President of Sun Moon University (Albania)
- Prof. Lence Mircevska PhD, High Medicine School, Bitola, (Macedonia)
- Prof. Ljubomir Kekenovski PhD, Faculty of Economisc, UKIM, Skope (Macedonia)
- Prof. Ljupce Kocovski PhD, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola (Macedonia)
- Prof. Marusya Lyubcheva PhD, University "Prof. Asen Zlatarov", Member of the European Parliament, Burgas (Bulgaria)
- Prof. Maria Kavdanska PhD, Faculty of Pedagogy, South-West University Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Maja Lubenova Cholakova PhD, Faculty of Public Health and Sport, SWU Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Mirjana Borota-Popovska, PhD, Centre for Management and Human Resource Development, Institute for Sociological, Political and Juridical Research, Skopje (Macedonia)
- Prof. Mihail Garevski, PhD, Institute of Earthquake Engineering and Engineering Seismology, Skopje (Macedonia)
- Prof. Misho Hristovski PhD, Faculty of Veterinary Medicine, Ss. Cyril and Methodius University, Skopje (Macedonia)
- Prof. Mitko Kotovchevski, PhD, Faculty of Philosophy, UKIM, Skopje (Macedonia)
- Prof. Milan Radosavljevic PhD, Dean, Faculty of strategic and operational management, Union University, Belgrade (Serbia)

- Prof. Marija Topuzovska-Latkovikj, PhD, Centre for Management and Human Resource Development, Institute for Sociological, Political and Juridical Research, Skopje (Macedonia)
- Prof. Marija Knezevic PhD, Academic, Banja Luka, (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Margarita Koleva, PhD, Faculty od Pedagogy, University Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Margarita Bogdanova PhD, D.A.Tsenov Academy of Economics, Svishtov (Bulgaria)
- Prof. Mahmut Chelik PhD, Faculty of Philology, University "Goce Delchev", Shtip (Macedonia)
- Prof. Marija Mandaric PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjacka Banja (Serbia)
- Prof. Mustafa Kacar PhD, Euro College, Istanbul (Turkey)
- Prof. Marina Simin PhD, College of professional studies in Management and Business Communication, Sremski Karlovci (Serbia)
- Prof. Miladin Kalinic, College of professional studies in Management and Business Communication, Sremski Karlovci (Serbia)
- Prof. Mitre Stojanovski PhD, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola (Macedonia)
- Prof. Miodrag Smelcerovic PhD, High Technological and Artistic Vocational School, Leskovac (Serbia)
- Prof. Nenad Taneski PhD, Military Academy "Mihailo Apostolski", Skopje (Macedonia)
- Prof. Nevenka Tatkovic PhD, Juraj Dobrila University of Pula, Pula (Croatia)
- Prof. Natalija Kirejenko PhD, Faculty For economic and Business, Institute of Entrepreneurial Activity, Minsk (Belarus)
- Prof. Nikolay Georgiev PhD, "Todor Kableshkov" University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Nikolina Ognenska PhD, Faculty of Music, SEU - Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Nedzat Korajlic PhD, Faculty of criminology and security, Sarajevo (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Nishad M. Navaz PhD, Kingdom University (India)
- Prof. Oliver Iliev PhD , Faculty of Communication and IT, FON University, Skopje (Macedonia)
- Prof. Oliver Dimitrijevic PhD, High medicine school for professional studies "Hipokrat", Bujanovac (Serbia)
- Prof. Paul Sergius Koku, PhD, Florida State University, Florida (USA)
- Prof. Primoz Dolenc, PhD, Faculty of Management, Primorska University, Koper (Slovenia)
- Prof. Predrag Trajkovic PhD, JMPNT, Vranje (Serbia)
- Prof. Petar Kolev PhD, "Todor Kableshkov" University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Pere Tumbas PhD, Faculty of Economics, University of Novi Sad, Subotica (Serbia)
- Prof. Rade Ratkovic PhD, Faculty of Business and Tourism, Budva (Montenegro)
- Prof. Rositsa Chobanova PhD, University of Telecommunications and Posts, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Rumen Valcovski PhD, Imunolab Sofia (Bulgaria)
- Prof. Rumen Stefanov PhD, Dean, Faculty of public health, Medical University of Plovdiv (Bulgaria)
- Prof. Sinisa Zaric, PhD, Faculty of Economics, University of Belgrade, Belgrade (Serbia)
- Prof. Sasho Korunoski, Rector, UKLO, Bitola (Macedonia)
- Prof. Sashko Plachkov PhD, Faculty of Pedagogy, University Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Sofronija Miladinoski, PhD, University Hadzi Zeka, Peya (Kosovo)
- Prof. Sreten Miladinoski, PhD, Dean, Faculty of Law, MIT University (Skopje)
- Prof. Snezhana Lazarevic, PhD, College of Sports and Health, Belgrade (Serbia)
- Prof. Stojan Ivanov Ivanov PhD, Faculty of Public Health and Sport, SWU Neofit Rilski,

Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Svetlana Trajkovic PhD, High School of applied professional studies, Vranje (Serbia)

Prof. Snezana Stoilova, PhD, High Medicine School, Bitola, (Macedonia)
- Prof. Stojna Ristevska PhD, High Medicine School, Bitola, (Macedonia)
- Prof. Suzana Pavlovic PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)
- Prof. Saad Motahhir PhD, High School of Technology, Fez (Morocco)
- Prof. Sandra Zivanovic, PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjacka Banja (Serbia)
- Prof. Trayan Popkochev PhD, Dean, Faculty of Pedagogy, South-West University Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Todor Krystevich, Vice Rector, D.A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov (Bulgaria)
- Doc. Tatyana Sobolieva PhD, State Higher Education Establishment Vadiym Getman Kiyev National Economic University, Kiyev (Ukraine)
- Prof. Tzako Pantaleev PhD, NBUniversity , Sofia (Bulgaria)
- Prof. Tosko Krstev PhD, European Polytechnic University, Pernik (Bulgaria)
- Prof. Tihomir Domazet PhD, President of the Croatian Institute for Finance and Accounting, Zagreb (Croatia)
- Prof. Venelin Terziev PhD, University of Rousse, Rousse (Bulgaria)
- Prof. Violeta Dimova PhD, Faculty of Philology, University "Goce Delchev", Shtip (Macedonia)
- Prof. Volodymyr Denysyuk, PhD, Dobrov Center for Scientific and Technologogical Potential and History studies at the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine)
- Prof. Valentina Staneva PhD, "Todor Kableshkov" University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Vladimir Lazarov PhD, European Polytechnic University, Pernik (Bulgaria)
- Prof. Vasil Zecev PhD, College of tourism, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Venus Del Rosario PhD, Arab Open University (Philippines)
- Prof. Yuri Doroshenko PhD, Dean, Faculty of Economics and Management, Belgorod (Russian Federation)
- Prof. Zlatko Pejkov, PhD, Faculty of Agricultural Sciences, UKIM, Skopje (Macedonia)
- Prof. Zivota Radosavljevik PhD, Dean, Faculty FORCUP, Union University, Belgrade (Serbia)
- Prof. Zoja Katru PhD, Prorector, Euro College, Istanbul (Turkey)
- Prof. Zorka Jugovic PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)

ORGANIZING COMMITTEE

- Robert Dimitrovski PhD, Faculty of Management, MIT University, Skopje (Macedonia)
- Venelin Terziev PhD, University of Rousse (Bulgaria)
- Maria Kavdanska PhD, Faculty of Pedagogy, South West University Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Sinisa Zaric, PhD, Faculty of Economics, University of Belgrade (Serbia)
- Snežana Milićević PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjačka Banja (Serbia)
- Evdokia Petkova, South West University “Neofit Rilski”, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Marios Miltiadou, PhD, Aristotle University of Thessaloniki (Greece)
- Azra Adjajlic – Dedovic PhD, Faculty of criminology and security, Sarajevo (Bosnia & Herzegovina)
- Misho Hristovski PhD, Faculty of Veterinary Medicine, Ss. Cyril and Methodius University, Skopje (Macedonia)
- Branko Boskovic PhD, College of Sports and Health, Belgrade (Bulgaria)
- Ana Dzumalieva PhD, South-West University “Neofit Rilski”, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Georgi Georgiev PhD, National Military University “Vasil Levski”, Veliko Trnovo (Bulgaria)
- Isa Spahiu PhD, International Balkan University (Macedonia)
- Violeta Dimova, PhD, University “Goce Delcev”, Stip (Macedonia)
- Mirjana Borota – Popovska, Centre for Management and Human Resource Development, Institute for Sociological, Political and Juridical Research, Skopje (Macedonia)
- Izet Zeqiri, PhD, South East European University, Tetovo (Skopje)
- Ekaterina Arabska, PhD,Vasil Levski National Military University, Veliko Tarnovo (Bulgaria)
- Nebojsa Cvetanovski, PhD, MIT University, Skopje (Macedonia)
- Rumen Valcovski PhD, Imunolab Sofia (Bulgaria)
- Miladin Kalinic, College of professional studies in Management and Business Communication, Sremski Karlovci (Serbia)

Contents

BEHAVIOUR FINANCE APPROACH TO SUBOPTIMAL CHOICES IN BANKING BUSINESS: EMPIRICAL EVIDENCE FROM SERBIA 477

Rossana Piccolo 477

Siniša Zarić 477

CIVIC EDUCATION IN PRIMARY SCHOOLS IN SERBIA FOR THE PURPOSE OF ACQUIRINGKNOWLEDGE OF SOCIAL LIFE 485

Vesna Lj. Minic 485

COLLABORATIVE TEACHER LEARNING AND DEVELOPMENT THROUGH MENTORING, COACHING AND SUPERVISION 489

Irina Ivanova 489

CHARACTERISTICS OF THE SCHOOL SUBJECT “TECHNOLOGY AND ENTREPRENEURSHIP” IN K-1 BULGARIAN SYSTEMS (PRIMARY SCHOOL) FOR THE IMPLEMENTATION OF INTEGRATIVE LINKS 495

Neli Dimitrova 495

EVALUATION OF MUNICIPAL PROGRAMS FOR SUPPORT TO ENTREPRENEURSHIP IN REPUBLIC OF MACEDONIA 505

Izet Zeqiri 505

Ninko Kostovski 505

Dana Gapkovska 505

IMPORTANCE OF THE SOCIO-EMOTIONAL SKILLS FOR THE PROFFESSIONAL DEVELOPMENT OF THE TEACHER IN CONTEMPORARY BULGARIAN SCHOOL 511

Krasimira Marulevska 511

Daniela Tomova 511

INTERACTIVE METHODS AND NEW PARADIGMA IN BULGARIAN SECONDARY EDUCATION 517

Doncho Donev 517

QUALITIES OF 'GOOD' TEACHERS – A CASE STUDY IN MACEDOIA 523

Lulzime Kamberi 523

THE TEACHER - A CREATOR, AN APPLIED ARTIST AND A MODERATOR OF KNOWLEDGE 529

Antoaneta Pavlova 529

POSSIBLE WAYS OF PROPAGANDA OF THE HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE OF THE VORONEZH REGION 535

Venelin Terziev, ... 535

Eduard Kovalyov, ... 535

Oleg Latyshev, ... 535

THE INFLUENCE OF CULTURAL SPECIFITIES ON DECISION MAKING: SERBIAN AND GERMAN STUDENTS 541
Sinisa Zaric 541
Vojislav Babic 541
RELIGION AND EDUCATION IN SOCIAL CONTEXT (Sociological aspect) 547
Srboljub D. Dimitrijević 547
REALIZATION OF THE INTEGRATIVITY IN THE EDUCATIONAL PROCESS TROUGH VIRTUAL CLASSROOM 555
Sevdalina Georgieva 555
Natasha Koleva 555
Elena Koleva 555
ANALYSIS OF TRADITIONAL AND ONLINE ASSESSMENTS IN COMPUTER SCIENCE COURSES 561
Delyan Keremedchiev 561
SUPPORT FOR PERSONAL DEVELOPMENT OF CHILDREN AND STUDENTS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS IN THE PROCESS OF EDUCATION 567
Zhana Yankova 567
ANALYSIS OF THE EDUCATION FINANCIAL SYSTEM OF CHILDREN WITH SPCIAL NEEDS IN EUROPE AND KOSOVO 573
Vedat Bajrami 573
COMPARATIVE LEGAL ASPECTS FOR AVAILABILITY OF HIGHER EDUCATION FOR PERSONS WITH SPECIAL NEEDS IN THE BALKAN COUNTRIES REGARDING THE UNITED STATES OF AMERICA, THE UNITED KINGDOM AND THE COUNTRIES OF THE EUROPEAN UNION - CONDITIONS, OPPORTUNITIES AND PERSPECTIVES 587
Nikola Tuntevski 587
SCHOOLS FOR INTERCULTURAL EDUCATION: FROM MULTICULTURALISM TO INTERCULTURALISM 595
Trajce Stojanov 595
THE DIRECTOR OF A KINDERGARDEN – AN EDUCATIONAL MANAGER 603
Snezhana Vacheva 603
MENTORING AS A FORM FOR CONTINUING EDUCATION OF NEWLY APPOINTED TEACHERS 607
Nadezhda Kaloyanova 607
THE PLACE OF TEACHERS IN TRANSITION 613
Snezana Stavreva Veselinovska 613
THE GEOMETRIC EDUCATION CONTENTS THE NEW STUDY SETS OF MATHEMATICS FOR FIRST GRADE 619

Gabriela Kirova 619

ICT IN EDUCATION - IMPROVING THE QUALITY OF LEARNING OF STUDENTS WITH VISUAL IMPAIRMENTS 625

Jakimov Goranco 625

Jelena Jurhar 625

Daniela Smilkovska 625

IMPROVING ORGANIZATIONAL BEHAVIOR THROUGH THE USE OF THE BENEFITS OF EDUCATION EMPLOYEES 629

Stojan Kocev 629

Stanka Koceva 629

INDIVIDUAL AND UMBRELLA TRADEMARKS IN THE MARKET POSITIONING FUNCTION 645

Marina Jovićević Simin 645

Miladin Kalinić 645

APPLICATION OF THE METHOD OF SAMPLES ON THE EXAMPLE OF THE POPULATION OF VALUE PURCHASES IN THE ONLINE SHOP *SUPERSTORE SALES* 649

Kristina Zogović 649

CLUSTER SMES INTERNATIONALIZATION, INNOVATION AND KNOWLEDGE MANAGEMENT IN EMERGING AND DEVELOPED ECONOMIES 655

Petya L. Andreeva 655

INTEGRATIVE POTENTIAL OF FIRST GRADE TEXTBOOKS IN ENVIRONMENT 661

Mariana Mincheva - Rizova 661

THE REINGENERING AS AN INTEGRATED SYSTEM FOR EFFICIENT MANAGEMENT AND DEVELOPMENT OF HIGH-TECH ENTREPRENEURSHIP 669

Stanislav Sirotin 669

Nedka Nikolova 669

THE IMPACT OF THE ECONOMIC CRISIS OF 2007-2008 ON THE BALKAN COUNTRIES 677

Nada Petrusheva 677

Elena Jordanoska 677

THE ROLE OF CENTRAL BANK AT THE DISCOUNT RATE IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA 683

Neritan TURKESHI 683

Dritero Sada 683

THE IMPORTANCE OF VALUE REPORTING IN MODERN BUSINESS CONDITIONS 687

Miloš Pavlović 687

Olivera Đurić 687

Gordana Stojmenović 687

THE EFFECTS OF THE PROCESS OF CORPORATE RESTRUCTURING ON THE PRODUCTIVITY, ECONOMY AND PROFITABILITY OF AN ENTERPRISE 693

Marija Marčetić 693

Dragana Đurić 693

Jelena Ristić 693

Andrija Babović 693

NEW TECHNOLOGIES IN THE FUNCTION OF INTEGRATED MARKETING COMMUNICATIONS 705

Tanja Vujović 705

Sonja Vujović 705

ECOLOGICAL INNOVATION - A BASIS FOR SUSTAINABLE GROWTH AND ECONOMIC STABILITY 711

Elisa Petrova 711

Galina Ivanova 711

OPPORTUNITIES FOR IMPROVING THE PROFESSIONAL COMPETENCES OF MANAGERS AND EXPERTS IN HUMAN RESOURCES MANAGEMENT IN THE BUSINESS ORGANIZATIONS AT THE SERVICES SECTOR 719

Milena Tepavicharova 719

IDENTIFYING BARRIERS FOR MOBILIZING THE EMPLOYEES WITHIN COMPANIES:EVIDENCES FROM THE WESTERN BALKANS 727

Goran Jevtić 727

Andrej Kariš 727

NEW ACCOUNTING REGULATIONS CONCERNING THE FINANCIAL STATEMENTS OF LARGE ENTERPRISES IN BULGARIA 735

Borislav Boyanov 735

ACCOUNTING BASICS 743

Blerim Shehu 743

CHARACTERISTICS OF THE PROFILE OF SME IN KOSOVO 749

Hazir Gashi 749

POSSIBILITIES FOR ENVIRONMENTAL LEARNING OF ACCOUNT 755

Lyubka Atanasova 755

PLANNING TEACHING IN THE DIGITAL AGE 763

Danail Danov 763

ITERATION METHODS FOR SOLVING NONLINEAR EQUATIONS, USING MATLAB AND PYTHON 769

Tonya P. Mateva ... 769
PR – SCIENCE OR ART ... 775
Venceslav Bondikov ... 775
PR AND EVENT COMMUNICATIONS ... 783
Svetoslava Kovatcheva ... 783
PROFIT AND PROFITABILITY OF PRIVATE LANGUAGE SCHOOLS IN BLAGOEVGRAD ... 787
Boryana Dimitrova ... 787
Petar Parvanov ... 787
INFORMATION SOCIETY AND COMPUTER ETHICS ... 793
Viktorija Kafedziska ... 793
INTERNET AND THE CRISIS OF MEANING ... 797
Stevo Nikić ... 797
Ivana Bećagol ... 797
BUSINESS COMMUNICATION IN ENTERPRISES ... 805
Bojana Petrushevska ... 805
Vlado Velkoski ... 805
EDUCATION AS DRIVER FOR BUSINESSES ... 809
Fidan Qerimi ... 809
Muhamed Hajdari ... 809
CORPORATE CRIME ... 813
Samir Salievski ... 813
THE PRESENCE OF FOOD TOURISM IN THE TRAVEL AGENCIES SUPPLY PROGRAMS ... 823
Drago Cvijanović ... 823
Aleksandra Vujko ... 823
Tamara Gajić ... 823
CONTEMPORARY INTERNET APPLICATIONS AND THEIR ROLE IN DEVELOPMENT OF E-TOURISM - CASE STUDY TRIPADVISOR AND EXPEDIA ... 827
Mirjana Sekulovska ... 827
FACTORS INFLUENCING HOTEL INDUSTRY ... 833
Olga Mancheva-Ali ... 833
Vanya Dimitrova ... 833
MEASURING AND CONTROLLING THE RESULTS IN THE COST CENTERS OF RESPONSIBILITY IN A HOTEL COMPANY ... 839
Irina Joldeska ... 839

Stevcho Mecheski 839

TECHNOLOGY AND INNOVATION- HOTEL LOYALTY PROGRAMS 845

Olta Nexhipi 845

Arian Dedej 845

THE PRODUCT CHILDREN'S ANIMATION - A CONDITION FOR SATISFYING THE NEEDS OF THE MODERN TOURIST 849

Hristina Mihaleva 849

IMPACT OF THE GLOBAL CRISIS ON THE INVESTMENTS IN TOURISM IN EUROPE AND THE WORLD 857

Husnija Bibuljica, ... 857

STUDY OF THE POSSIBILITIES FOR RECOVERY AND DEVELOPMENT OF THE CRAFTS AND THE ACTIVITIES OF THE COMPANIES IN THE CULTURAL AND CREATIVE SECTOR IN THE MUNICIPALITIES OF SLIVNITSA, DRAGOMAN AND GODECH 863

Plamen Stoyanov 863

THE 2008 WORLD ECONOMIC CRISIS - SOURCE OF SOCIAL ANOMIE AND MANIPULATIVE BASIS FOR THE NEW POLITICIAN SAVIOR BIRTH 869

Martina Pavlova 869

CRIMINALISTIC RECONSTRUCTION AS PROCEDURAL ACTION 875

Vladimir Pivovarov 875

MANDATORY AUTOMATIC EXCHANGE OF INFORMATION ON TAX - POLITICAL AGREEMENT IN EUROPEN UNION 881

Lyubka Tzenova 881

CASE STUDY: EUROPEAN UNION'S COOPERATION IN EXCHANGING AND PROCESSING E-EVIDENCE 887

Ivica Josifovic 887

Zlatko Keskoski 887

MEASURES FOR PREVENTING AND MINIMIZING DISCIPLINARY RESPONSIBILITY ACTIONS OF CIVIL SERVANTS IN THE LOCAL SELF-GOVERNMENT OF THE REPUBLIC OF MACEDONIA 895

Aleksandra Srbinovska – Donchevski 895

Tatijana Ashtalkoska – Baloska 895

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF REGIONALISM 899

Kliment Naydenov 899

КРИВИЧНА ДЕЛА ТЕРОРИЗМА У НОВОМ КРИВИЧНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ И ЕВРОПСКИ СТАНДАРДИ 903

Miodrag N. Simović 903

Dragan Jovašević 903

Vladimir M. Simović 903
PUBLIC ADMINISTRATION AND HIS/HER MAJESTY - THE CLIENT 913
Dejan Vitanski 913
Natasha Vitanska 913
THE ROLE OF GREAT POWERS IN INTERNATIONAL RELATIONS 921
Jelena Dinic... 921
Igor Barisic,... 921
Hatidza Berisha.. 921
PERESTOIKA IN THE USSR AND CHANGES IN EASTERN EUROPE 931
Gorancho Jakimov 931
Daniela Smilkovska 931
CONSOLIDATION OF AGRICULTURAL LAND... 935
Magdalena Babanovska 935
THE RESEARCH HYPOTHESIS IN PHD DISSERTATION... 941
Hasan Jashari 941
REASONS AND ANALYSIS OF ROAD ACCIDENT 947
Ivan Minevski 947
Yordan Hristov... 947
RISKS IN RAILWAY TRANSPORT.. 953
Ivan Minevski 953
Yordan Hristov... 953
SPECIFICITY IN BUILDING AND USING AIR DEFENSE SYSTEM IN COMBAT WITH TACTICAL UNMANNED AERIAL VEHICLES.. 959
Atanas Atanasov 959
Stoyan Chanev 959
URBAN AND ARCHITECTURAL COMPLEX - NEW AMAM, DEBAR... 967
Marula Nikoloska... 967
DEVELOPMENT OF TRADE CENTRES... 975
Vangel Dunovski 975
SYSTEM OF PROTECTION AND RESCUE IN EMERGENCY SITUATIONS IN THE REPUBLIC OF SERBIA 981
Miodrag Šmelcerović.. 981
Nebojša Ristić 981
Dragan Djordjević.. 981

MENAXHIMI ETIK DHE KËNAQËSIA E KONSUMATORIT 985
Baki Koleci 985
MENAXHIMI DHE ETIKA NË NDËRMARRJE............ 991
Violeta Koleci 991

SCHOOLS FOR INTERCULTURAL EDUCATION: FROM MULTICULTURALISM TO INTERCULTURALISM

Trajce Stojanov
Faculty of Educational Sciences, University „Goce Delcev" – Stip, Republic of Macedonia
trajce.stojanov@ugd.edu.mk

Abstract: This paper is offering both theoretical and practical framework for rethinking multiculturalism from local perspective. The main hypothesis is that thinking multiculturalism has its own peculiarities that defers from society to society and that those should be taken into consideration when thinking of this phenomenon. Our claim is that every concept of multiculturalism is derived from specific local circumstances and thus addresses the problems connected with those specific circumstances. Thus, as one can see, here in Macedonian circumstances we do have specific multicultural challenges but we lack specific theoretical response and practical solution to those challenges.
We suppose that narrow treatment of multiculturalism, as multi-ethnicism, and interculturalism as interethnicism is too inappropriate, not only from practical point of view, but rather from theoretical and scientific. One's identity is not determined solely by his ethnical background, but rather by a complexity of factors that influence and build one`s personal identity.
Secondly, and more important, staying solely on the ground of multiculturalism does not provide society's integration. Looking that way on multiculturalism, we can agree that multiculturalism is dead, even more it was not alive ever. Multiculturalism is possible as interculturalism, and thus intercultural integration. Actually, only interculturalisam can provide intercultural integration it the society. This paper is just an attempt to depict the theoretical and practical framework of that possibility. It shows that movement of the perspective from false integrational to truly integrational thanks to the intercultural integration. Staying on multiculturalism solely cannot take the society to full and total integration. Actually staying on multiculturalism can provide only false picture that we are practising multiculturalism, while in reality there is minimum tolerance and maximum distance between different ethnical and cultural groups. They tolerate each other to the extend sufficient to live "besides" not "with" each other. This cannot lead to tolerance in long term. Truly multicultural society is fully integrated society. This paper offers theoretical development of the model of intercultural integration in schools that can be effective in establishing and promoting intercultural integration. The practical implementation of the model was offered by an NGO, and this paper is result of author's involvement into that project. I was asked to develop theoretical framework of the intercultural integration practise which I did, this paper is a part of that effort.
Keywords: multiculturalism, intercultural integration, interculturalism, school, education

УЧИЛИШТА ЗА ИНТЕРКУЛТУРНА ИНТЕГРАЦИЈА: ОД МУЛТИКУЛТУРАЛИЗАМ ДО ИНТЕРКУЛТУРАЛИЗАМ

Трајче Стојанов
Факултет за образовни науки, Универзитет „Гоце Делчев" – Штип, Македонија
trajce.stojanov@ugd.edu.mk

Резиме: Овој труд нуди теоретска рамка за преобмислување на мултикултурализмот од една локална перспектива. Главната хипотеза е дека мултикултурализмот е специфичен и зависен од општествените прилики кои мора да бидат земени предвид при размислувањето за овој феномен. Впрочем, сите мултикултурни теории се никнати од специфични, локални проблеми и се обид за теориско промислување на практичните проблеми специфични за тоа поднебје. Во нашиот случај евидентно е дека имаме специфични мултикултурни предизвици за кои ни недостасува теоретски одговор и со тоа и практично решение на истите.
Претпоставуваме дека тесното разбирање во нашиот случај на мултикултурализмот како мултиетничност и на интеркултурализмот како интеретницизам е крајно несоодветно, не само од практична гледна точка, туку и од теоретска и научна перспектива. Ничиј идентитет не е детерминиран единствено од неговиот етнички бекграунд, дури ниту етничките групи, како групно издиференцирани идентитети, не се компактни до таа мера да може да се издвои само етничката компонента како единствена основа за нејзината специфичност.
Понатаму и можеби поважно, останувањето исклучиво на полето на мултикултурализмот не може да обезбеди општествена интеграција. Ако така се гледа на мултикултурализмот, ќе се согласиме дека тој е

мртов, впрочем, таков никогаш и не бил жив. Мултикултурализмот е можен единствено како интеркултурализам и оттука како интеркултурна интеграција. Впрочем, само интеркултурализмот може да обезбеди општествена интеграција. Овој труд е само обид да се наслика таа теориска и практична можност. Го покажува придвижувањето на перспективата од лажна интеграција кон вистинска интеграција, благодарение на интеркултурализмот. Останувањето исклучиво на мултикултурализмот не може да доведе до целосна интеграција. Всушност останувањето на мултикултурализмот може да обезбеди лажна слика дека се практикува мултикултурализам, а во реалноста има минимум толеранција за да се преживее, а максимум дистанца помеѓу етничките и културните диверзитети. Тие се толерираат меѓусебно само за да би преживеале едни покрај други, но не и едни со други. Ова не може да води ниту до толеранција на долг рок. Вистинско мултикултурно општество е целосно интегрирано општество. Овој труд нуди теоретска разработка на интеркултурната интеграција, онака како што беше замислена и практикувана од една невладина организација, во чија реализација учествуваше и авторот на овој труд.
Клучни зборови: мултикултурализам, интеркултурна интеграција, интеркултурализам, училиште, образование.

ВОВЕД

Трудов е теориско-практична разработка на тези за интеркултурната интеграција во училиштата. Делумно е резултат од авторовото учество во конкретен проект за интеретничка интеграција, но во голема мера е теориско-практична рефлексија од долгогодишното искуство во академската средина и предизвиците со кои се соочував токму на тој план.

Предизвикот во таа смисла беше двоен: од една страна да се пронајде и аплицира соодветна теориска рамка но и да се развие соодветна пракса. И обете беа сериозно предизвикани од едноставниот факт на недоволното автентично промислување на мултикултурната стварност од домашната интелектуална и академска елита, која ќе го рефлектира локалното искуство. Имено, сите теории, дури и тие што ние овде ги приведуваме се никнати од разновидни локални искуства и во никој случај не се апликабилни универзално, додека пак нашата домашна пракса никогаш не е промислена доволно длабоко, ниту достатно емпириски анализирана.

Во таа смисла и оваа идеја претставена тука за интеркултурна интеграција е само скица, во никој случај детално разработена теорија, ниту пак оригинална практика на авторот. Таа е само теориска рефлексија на практиката на една невладина организација во чиј проект имав чест да учествувам и бев замолен да го направам оваа теориска разработка, како дел од прирачникот за истиот. Овој труд е дел од тој напор теориски да се врами концептот за интеркултурна интеграција во училиштата како пат до вистинска мултиетничка, но и пред сѐ мултикултурна Македонија.

ДВА ИЗВОРА НА МУЛТИКУЛТУРАИЗМОТ

Во најопшта, дескриптивна смисла, мултикултурализмот означува исто што и **културен плурализам**, т.е. посочува на разновидноста, мноштвеноста и културната разноликост во едно општество. Свеста за постоењето на разноликоста на културите кои споделуваат еден простор, стана доминантна тема во политичката философија во последниве две-три децении. Со тоа, сите се сензибилизираа за значењето на правата и слободите на групите.

Но, во потесна, нормативна смисла, кога ќе се каже мултикултурализам, се мисли на една идеја, теорија и пракса која треба да ја организира таа културна разноликост на начин кој подеднакво би го одразувала идентитетот на сите култури. Мултикултурализмот како идеја се врзува за политичката философија која сака да одговори на диверзитетот во едно општество. Поддржувачите, овој дискурс го темелат уверувањето дека индивидуалните права и слободи не се доволни за да ја рефлектираат, заштитат и унапредуваат културната разноликост и затоа е потребен одреден специјален „сет“ на колективни права кои би дале одредени колективни права на разните културни заедници во општеството. Ваквиот концепт промовира потреба за посебни права на одредена група или групи, за да им се даде можност да го изразат како својот идентитет, така и своите барања, т.е. права.

Мултикултурализмот никне од неколку политички теории - „политики на идентитет“[58], „политики на разлики“[59] „политики на признавање“[60] или „групно издиференцирани права“.[61] Без да навлегуваме поединечно во секоја од овие теории, сите тие, во основа можеме да ги сведеме на два извора.

[58] Gutmann, A., 2003, *Identity in Democracy,* Princeton: Princeton University Press
[59] Young, I.M., 1990, *Justice and the Politics of Difference,* Princeton, NJ: Princeton University Press

Првиот доаѓа од комунитаристите[62] и нивната критика на либерализмот. Впрочем првите најави на мултикултурализмот никнаа токму во таборот на комунтаристите. „Па така, бранителите на мултикултурализмот на почетокот беа вовлечени во комунтаризмот како можна философска основа за малцински права“[...] т.е. „природната еволуција на комунтаризмот беше во правец на некоја форма на мултикултурализам.“[63] Затоа што за комунтаристите колективот е пред поединецот, уште повеќе поединецот е резултат, плод на колективот. Со тоа, за нив, групата, заедницата е пред поединецот. Во таа смисла, сите општествени добра мора да се достапни на сите. Како што би рекол Тејлор, еден од најпознатите застапници на оваа теорија, општествените добра, токму затоа се општествени, оти им припаѓаат на сите. Па во таа смисла не може некоја група, со самиот факт што е „различна“ да нема пристап до истите права. И од тука, „комунтаристите на мултикултурализмот гледаат како на соодветен начин за заштита на заедниците од уништувачкиот ефект на индивидуалната автономија.“[64]

Вториот извор на мултикултурализмот, всушност доаѓа од рамките на самите либерални теории и теоретичари. Најпознатиот претставник меѓу нив, Вил Кимлика, вели дека токму заради *темелните вредности на либерал*измот: **автономијата**, **слободат**а и **еднаквоста на индивидуите**, треба да се испорачаат повеќе права на групите кои само по игра на случај во некое општество се малцинство и не можат да бидат одговорни за својата состојба. Тој се обидува да ја ревидира либералната идеја дека поединецот самиот и единствено самиот е одговорен за својата судба, со тоа што сака во самите либерални теории да ја вгради идеја за заедница. Впрочем, како што вели самиот Кимлика „некои барања за малцински прва ги зајакнуваат либералните вредности.“[65]

Да, се согласува тој со либералните теории – сите сме самите одговорни за сопствените постапки и со тие постапки го градиме нашиот живот и од нив зависи нашиот успех и нашата среќа. Но сепак, некои околности не можеме да ги промениме, ниту пак ние самите ги создаваме. Не можеме да ја прифатиме нееднаквоста само заради тоа што произлегува од самиот факт дека припаѓаме на малцинска група, **оти не е резултат на наша одлука** и за неа ние не можеме да бидеме одговорни. Затоа, треба да се земат предвид овие нееднаквости и да им се излезе во пресрет.

Во тоа на кратко се состои суштината на двете стојалишта за мултикултурализмот. Во секој случај и обете стојалишта го афирмираат ставот дека културата, т.е. разните културни **групи** треба да бидат **центарот** на политичката теорија и пракса. Државата не може да биде индиферентна кон културата и културните разлики. И токму затоа овие „групно издиференцирани права“ (Кимлика), вклучуваат исклучоци од постоечките практики, сѐ со цел на дотичните групи да им се овозможи рефлексија на нивните особености и права.

Овие исклучоци подразбираат разни активности: од мултилингвални гласачки ливчиња за избори, преку финансирање на училишта за малцинските јазици, па сѐ до квоти и „позитивна дискриминација“ при образование, вработување во државниот апарат и сл. Ова оди дури и до таму што ваквите „групно издиференцирани права“ понекогаш можат и директно да ја ограничуваат слободата или правата на оние кои не се дел од групата, сѐ со цел да им се овозможи на членовите на групата да ја заштитат својата култура и да ги остварат своите права.[66] Со ова концептот на мултикултурализам станува пракса, се оживотворува, затоа што во случајов се работи за интеркултурализам преку **интеркултурна,** во македонскиот случај главно интонирана како **интеретничка интеграција**, што повторно е дисторзија на концептот и негово

---

[60]Taylor, C., 1992, “The Politics of Recognition,” in *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition,* A. Gutmann (ed.), Princeton: Princeton University Press

[61]Kymlicka, W. 1989, *Liberalism, Community, and Culture,* Oxford: Oxford University Press

[62] Под комунтаризам се подразбира политичка и социјална философија која во прв план ја става заедницата, поточно - заедницата пред поединецот. Овие теории никнат во 80-тите години на минатиот век како одговор на либерализмот и либертијанизмот, иако самиот термин „комунтаризам“ е скован уште во 1841 од Гудвин Барби. Меѓу најпознатите застапници на оваа теорија се канадскиот философ ЧарлсТејлор и американскиот Мајкл Сандел, британскиот Алисдир Мекинтаер

[63] Вил Кимлика, *Современа политичка философија,* Академски печат, Скопје, 2009, 361

[64] Ibid., 361

[65] Ibid., 367

[66] Типичен ваков случај е на пример во Квебек, каде е **забранета** употребата на англискиот јазик.

ОД МУЛТИКУЛТУРАЛИЗАМ ПРЕКУ ИНТЕРКУЛТУРАЛИЗАМ...

Но, многу бру се увиде дека мултикултурализмот не е доволен. Концептот на мултикултурализмот беше предизвикан од праксата и доведен во ситуација да биде ревидиран. Слично, како и во ситуацијата во Македонија, се покажа дека „политиките на признавање“, „групно издиференцираните права“ и сл. не успеаја да овозможат **инклузија** на различните културни групи во општеството, туку напротив, го поделија општеството и ги атомизираа, сегрегираа и гетоизираа заедниците. Така никна концептот наречен **интеркултурализам**, кој инсистира на тој **меѓукултурен дијалог** и взаемно разбирање.

Во оваа смисла, мултикултурализмот може да се смета за „пасивен“, дескриптивен поим кој само отсликува одредена состојба на **културен плурализам**, егзистенција на повеќе култури на еден простор, при што не мора да значи дека таа состојба претставува заедничко оптшење на културите што го споделуваат тој простор. Мултикултурализмот е нужната, почетна основа. Без јасно разработен и усвоен концепт на мултикултурализам нема **прифаќање на сличностите**, но и **почитување на разликите.** Мултикултурализмот впрочем е токму тоа – свест дека културите имаат како свои специфики, така и свои разлики и токму затоа е потребно и **прифаќање на сличностите**, но и **почитување на разликите**.

Интеркултурализмот, пак, е „динамичен“, но и **нормативен** поим, кој инсистира првенствено на потребата од дијалог и интеракција, но и соработка меѓу културите. Тој во оваа смисла претставува **програма** за општествена акција. Оттука, интеркултурализмот претставува и **процес** кој се стреми кон *квалитативни промени во мултикултурната средина.* Затоа што веќе не е доволен самиот факт за мултикултурноста на општеството, веќе не е доволна само **толеранција**, оти **толеранцијата е пасивен принцип**, не е доволно само пасивно прифаќање на фактот на мултикултурноста на општеството – потребна е **интеграција**.

Но за интеграција, неопходна е првенствено **интеракција!** Интеграцијата е **резултат** од интеракцијата, но интеракцијата пак, е **услов** за интеграција. Не можете да се интегрирате ако воопшто не комуницирате. Затоа, уште еднаш - идејата за **меѓуетничка интеграција во образованието** и овој прирачник се замислени и водени од таа идеја за **интеграција преку интеракција!** Само **взаемни контакти** можат да ги интегрираат заедниците.

А интеграцијата значи повеќе од само **коегзистенција** на повеќе култури на еден простори (затоа концептот на мултикултурализмот не е веќе доволен); интеграцијата значи дури повеќе и од **прифаќање и почитување** на таа разноликост. Зошто? Затоа што првиот аспект – **коегзистенцијата** – е пасивност, тука ние ништо и не правиме, освен што го констатираме тој прост факт дека еден простор споделуваат повеќе култури. Културите ќе си коегзистираат и без нашата свесност за тоа. Вториот аспект – **прифаќање и почитување** – е само **отсуство на шовинизам** и **ксенофобија** и повторно нема активна компонента во себе си. Што треба да направиме активно за прифаќање и почитување? - Ништо, освен да се воздржиме да „не го убиеме“ другиот! Така, се покажува дека и двата аспекта не бараат наш свесен напор да ја промениме состојбата и да придонесеме за интеракција и инклузија.

...ДО ИНТЕРКУЛТУРНА ИНТЕГРАЦИЈА

Но кога коегзистенцијата претпоставува не само споделување на ист простор и не само прифаќење и почитување (толеранција), туку и взаемна **соработка, упатеност еден на друг заради обезбедување заедничка егзистенција** – е тогаш зборуваме за **интеркултура** и **интеграција**. Невозможно е да имате интегрирано општество, ако индивидуите од различни етнички и културни заедници воопшто немаат контакт меѓу себе. Во таков случај можеби и ќе имате привиден мир и ред, но кој секогаш во својата најдлабока основа е потенцијален конфликт. Коегзистенцијата и толеранцијата е привиден ред, замрзнат конфликт. Затоа соживотот е недоволен, потребен е живот – заеднички.

Значи, сумарно, говориме за три ситуации во мултикулктурните релации[67]:

1. **Сегрегација** – кога културите постојат на еден простор, но се целосно одвоени, изолирани една од друга.
2. **Паралелизам** – кога културите живеат едни покрај други, без интеракција и меѓусебна соработка.
3. **Интеграција** – кога постои доверба и соработка помеѓу културите во остварување на заедничката егзистенција.

[67] Проект за меѓуетничка интеграција во образованието, Работен материјал: *Меѓуетничка интеграција во образованието: обука за тимови за училишна интеграција, јуни* 2013

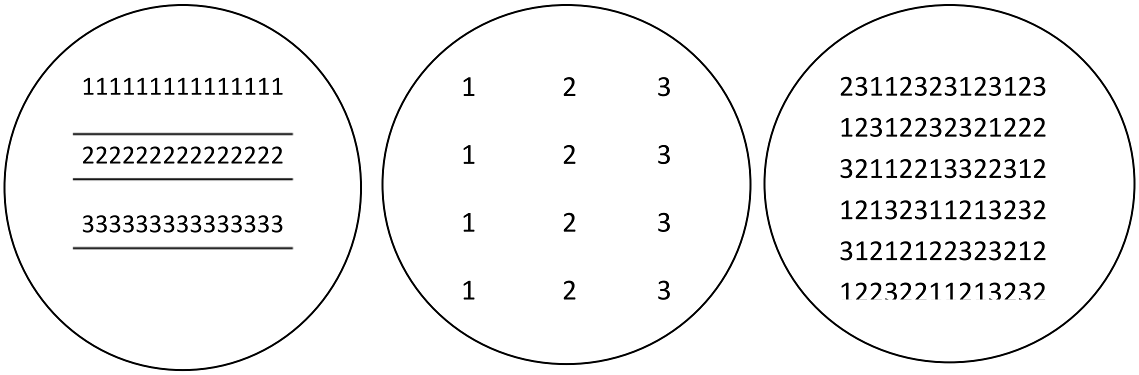

Коегзистенција со сеграгација Коегзистенција со паралелизам Коегзистенција со интеграција

Во првиот случај луѓето се **еден до друг;** во вториот се **еден со друг**, а само во третиот случај се воедно и **еден за друг**. Тоа е смислата на заедништвото – еден за друг, оти целта е заедничка, таа бара да се биде еден за друг, оти не се може **еден без друг.**

Па така, можеме да кажеме дека **коегзистенција на повеќе етнички заедници, кои освен што го споделуваат просторот, и се потпираат една на друга за да обезбедат заедничка егзистенција,** претставува **<u>интеретничко интегрирано општество.</u>**[68]

Во Македонија, за жал, состојбата на овој план не е баш оптимистичка. Различните етнички заедници покажуваат прилично големо ниво на меѓусебна дистанцираност. Емпириските истражувања детектираат многу ниско ниво на соработка и интеграција. [69] Во основа на тие истражувања би можело да се изведат следниве заклучоци за односот на различните етнички заедници едни кон други:

1. Македонците и Албанците живеат **паралелно** – едни покрај други
2. Ромите се **подеднакво дистанцирани** како од Македонците, така и од Албанците
3. Србите се „**мешаат**" со Македонците, но се **дистанцирани** од Албанците
4. Турците се „**мешаат**" главно со Албанците, но се нешто **подистанцирани** од Македонците

Гледаме во сите овие ситуации заедниците или се еден до друг, сегрегирани и изолирани, или во најдобар случај, живеат во „паралелни универзуми"; во никој случај ниту една заедница не живее „еден за друг", во ниту еден случај **немаме коегзистенција со интеграција**. Токму ова е состојбата која сметаме дека може да се промени единствено преку образованието.

Можеме слободно да кажеме дека во голема мерка ситуацијата е таква токму поради образованието кое „произведува" такви тенденции. Имено, во **повеќејазичните** училишта во Македонија, голем дел од учениците се разделени врз основа на наставниот јазик – или во различни смени, или во различни делови од училиштето, дури неретко и во различни, посебни згради. Додека во **еднојазичните** училишта, учениците – припадници само на едната заедница немаат никаква можност за допир и комуникација со ученици со друг јазик и од друга заедница. И на крај – во **сите** училишта повеќето ученици се оптоварени со етнички стереотипи и предрасуди.[70]

И токму ова е состојбата што впрочем сакаме да ја промениме - да работиме на создавање на **интегрирано општество.** А таа промена мора да се случи во образованието, затоа и мислиме дека идејата за **меѓуетничка интеграција во образованието е клучот**. Еден од најпроминентните теоретичари, кој веќе го споменавме, Ч. Тејлор, во својата студија „Политики на признавање", кога говори за „признавањето" на вредноста на различните култури и идентитети, веднаш упатува на училиштето како место каде ова признавање се операционализира[71] Училиштето и со курикулумите, но и со целокупната педагошка пракса треба да ја имплицира, рефлектира и промовира различноста. Па во оваа смисла - само низ образованието

---

[68] Проект за меѓуетничка интеграција во образованието, Работен материјал: *Меѓуетничка интеграција во образованието: обука за тимови за училишна интеграција, јуни* 2013

[69] Истражувањето на *Почетната состојба во врска со меѓуетничката интеграција во образованието* спроведено 2102 година: http://mk.pmio.mk/wp-content/uploads/2013/04/IIEP-BASELINE-STUDY_MAC.pdf.

[70] Ibid.

[71] [71]Taylor, C., 1992, "The Politics of Recognition," in *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition,* A. Gutmann (ed.), Princeton: Princeton University Press

може да се создадат *интеркултурни компетенции* и да се развие *чувствителноста за другиот*, како и да се изгради личноста врз *принципите на демократичност, еднаквост* и *човекови права*. Нам ни требаат училишта што ќе ја промовираат и унапредуваат меѓуетничката интеграција, оти *само личности излезени од такво училиште, таа интеграција ќе ја промовираат и во општеството*.

ЗАКЛУЧОК

Трудот претставуваше обид за теоретско врамување на концептот за интеретничка интеграција во образованието, концепт промовиран од една невладина организација во чија реализација учествував и самиот. Во трудот беа ползувани искуствата, но и некои од резултатите од истражувањата направени за таа прилика. Она што и тогаш и сега, не се согласував е третманот на мултикултурализмот исклучиво како мултиетничност, а оттука и третманот на интеркултурната интеграција како интеретничка интеграција. Таквото несогласување остана присутно и во тогашната и во сегашната теориска разработка на концептот. Претпоставуваме дека тесното разбирање во нашиот случај на мултикултурализмот како мултиетничност и на интеркултурализмот како интеретницизам е крајно несоодветно, не само од практична гледна точка, туку и од теоретска и научна перспектива. Ничиј идентитет не е детерминиран единствено од неговиот етнички бекграунд, дури ниту етничките групи, како групно издиференцирани идентитети, не се компактни до таа мера да може да се издвои само етничката компонента како единствена основа за нејзината специфичност.

Во таа смисла, дури и останувањето исклучиво на полето на мултикултурализмот не може да обезбеди општествена интеграција. Ако така се гледа на мултикултурализмот, ќе се согласиме дека тој е мртов, впрочем, таков никогаш и не бил жив. Мултикултурализмот е можен единствено како интеркултурализам и оттука како интеркултурна интеграција. Впрочем, само интеркултурализмот може да обезбеди општествена интеграција. Овој труд е само обид да се наслика таа теориска и практична можност. Го покажува придвижувањето на перспективата од лажна интеграција кон вистинска интеграција, благодарение на интеркултурализмот. Останувањето исклучиво на мултикултурализмот не може да доведе до целосна интеграција. Всушност останувањето на мултикултурализмот може да обезбеди лажна слика дека се практикува мултикултурализам, а во реалноста има минимум толеранција за да се преживее, а максимум дистанца помеѓу етничките и културните диверзитети. Тие се толерираат меѓусебно само за да би преживеале едни покрај други, но не и едни со други. Ова не може да води ниту до толеранција на долг рок. Вистинско мултикултурно општество е целосно интегрирано општество. Овој труд нуди теоретска разработка на интеркултурната интеграција, онака како што беше замислена и практикувана од една невладина организација, во чија реализација учествуваше и авторот на овој труд.

Трудот нуди теоретска рамка за преобмислување на мултикултурализмот од една локална перспектива. Главната хипотеза беше дека мултикултурализмот е специфичен и зависен од општествените прилики кои мора да бидат земени предвид при размислувањето за овој феномен. Впрочем, сите мултикултурни теории се никнати од специфични, локални проблеми и се обид за теориско промислување на практичните проблеми специфични за тоа поднебје. Во нашиот случај евидентно е дека имаме специфични мултикултурни предизвици за кои ни недостасува теоретски одговор и со тоа и практично решение на истите. Па во таа смисла, откако се наведоа двата извора на мултикултурализмот од странски автори и теории, се пристапи кон нивно преиспитување. Тоа нè доведе до интеркултурализмот, а оттука многу полесно и до интеркултурната интеграција како одговор на специфичните предизвици на Македонскиот „тип“ на мултикултурализам.

БИБЛИОГРАФИЈА

[1] Gutmann, A., 2003, *Identity in Democracy*, Princeton: Princeton University Press
[2] Kymlicka, W. 1989, *Liberalism, Community, and Culture*, Oxford: Oxford University Press
[3] Kymlicka, W. 1995, *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*, Oxford: Oxford University Press
[4] Kymlicka, W. 2001, *PoliticsintheVernacular: Nationalism, Multiculturalism, and Citizenship*, Oxford: Oxford University Press
[5] Levy, J.T., 1997, “Classifying Cultural Rights,” *Nomos XXXIX: Ethnicity and Group Rights*, W. Kymlickaand I. Shapiro (eds.), NewYork: New York University Press
[6] Parekh, B., 2000, *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversityand Political Theory*, Cambridge, MA: Harvard University Press
[7] Phillips, A., 2007, *Multiculturalism without Culture*. Princeton, NJ: Princeton University Press
[8] Taylor, C., 1992, “The Politics of Recognition,” in *Multiculturalism: Examiningthe Politics of Recognition*, A. Gutmann (ed.), Princeton: Princeton University Press

[9] Taylor, C., 1995, “Irreducibly Social Goods,”, in *Philosophical Arguments*, Cambridge, MA: Harvard University Press
[10] Young, I.M., 1990, *Justice and the Politics of Difference*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
[11] Кимлика, Вил, 2009, *Современа политичка филозофија*, Скопје: Академски печат